

אבי שניידר

”אדמה מקודשת בדם”

מקומה של הקרקע בנרטיב הזהות של ההתיישבות העובדת
לפני טבח אוקטובר ולאחריו

”... אני כבר לא יודע באיזה שמות לא קראו לנו... כי אנחנו קיבוצים! קראו לנו ספסרי קרקע – בבקשה קחו, קחו, יש בין בארי לעזה מלא קרקע, יאללה תבנו, קדימה...”

דברים אלה נאמרו בכאב בחדשות על-ידי חיים ילין – ראש המועצה אזורית אשכול לשעבר, חבר כנסת לשעבר וחבר קיבוץ בארי, שאיבד עשרות מחבריו – באחד הראיונות הראשונים בתקשורת אודות הטבח בעוטף עזה.

כיצד נכרך השיח בנושא הקרקע לבנייה של הקיבוצים בריאיון כל כך כואב על הטבח?

במסה זאת אבקש להציג ”דו־שיח נרטיבי” בין ההתיישבות לבין סביבתה, הנסוב סביב סוגיית הקרקע: ההתיישבות חווה עצמה כנרדפת בידי שיח ”הפריבילגים בתחום הקרקעות”. בתפיסת אנשי ההתיישבות, שיח הפריבילגים אינו עוסק רק בקרקע כמשאב או כהון, אלא מבטא מדיניות המבקשת למחוק את זהות ההתיישבות ואת מורשתה ההיסטורית. מנגד, בעשורים האחרונים בנתה ההתיישבות נרטיב הופכי, העוסק בקרקע כמשאב הון סימבולי, והיא עושה שימוש בנרטיב הקרקע כדי להבנות את זהותה באופן אשר מטעין בחזרה את ההון הסימבולי של ההתיישבות העובדת, ומדגיש את זכויות המורשת ואת האתוס ההיסטורי שלה. כבר קודם לאירועי הטבח בעוטף היה נרטיב דואלי זה נוכח גם בשדות חברתיים שהמרחק שלהם מסוגיית הקרקע כמשאב חומרי גדול. כך לדוגמה, כאשר בשנת 2018 התקיים משבר בתנועת הנוער במרחב הכפרי, שיח הקרקע

כהון סימבולי היה נוכח בו מאוד: השאלה של מי הנוער ולאילו תנועה הוא שייך הומשלה לא פעם לסוגיית הקרקע, וכאשר הוחלט לוותר על השרוך האדום בחולצת התנועה ולבחור שרוך אחר, נעה הבחירה בין שרוך ירוק, חום ואפור, צבעים שהוסברו כמסמלים את הקשר העמוק של ההתיישבות העובדת לקרקע (ראו שניידר, שני זוהר, 2022; Abutbul Selinger, & Taran, 2023).

כלומר, נרטיב הקרקע הוא נרטיב מרכזי כלפי ההתיישבות העובדת ובתוכה, אך זהו נרטיב דואלי: ההתיישבות חשה שהמדינה והחברה רואות בה פריבילגית וגזלנית קרקע, וכך גם מציגות אותה, בעוד היא עושה שימוש בקשר שלה עם הקרקע כמשאב הון סימבולי של מסורת וזהות. אבקש להציג כיצד נרטיב זה בא לידי ביטוי בשיח על אודות אירועי הטבח בעוטף.

נרטיב הקרקע והשתקפותו בשיח ההתיישבותי אחרי אירועי ה-7 באוקטובר

בשנת 2022 הצגנו עמיתיי ואני (שם) את הטענה כי עבור אנשי ההתיישבות, נאום "בריכות השחיה" של מנחם בגין ב-1981 היה רגע מכונן ביצירת השיח הציבורי אשר רואה בהם אנשי נדל"ן. מקומו של נאום זה לא נפקד מהשיח אודות הטבח ביישובי עוטף עזה. כך לדוגמה נראה אחד הממים שעלו לרשתות החברתיות של התנועה ההתיישבותית לאחר מאורעות הטבח:

במם הזה מבוטאת הדיכוטומיות שבאמצעותה תופסת ההתיישבות את השיח אודות הקרקע: פריבילגיה לעומת הון סימבולי של בעלי זכויות. אירוע מכונן נוסף שעיצב את תחושת הניכור והאיום של ההתיישבות בנוגע לקרקע מצוי ב"בג"ץ הקשת המזרחית", שעסק בקיבוע עקרון הצדק החלוקתי בישראל. מקומו של אירוע זה לא נפקד מהשיח על הטבח בעוטף. כך לדוגמה הועברו בערב ה־7 באוקטובר בקבוצות הוואטסאפ של ההתיישבות מספרי ההרוגים בכל אחד מיישובי העוטף. משהתבררו ממדי האסון בקיבוצים שאלה בציניות אחת התגובות:

"איפה הצדק החלוקתי עכשיו?"

אירוע נוסף ועכשווי יותר שבו עוסק השיח בזכויות ההתיישבות בקרקע נגע לקונפליקט על נחל האסי, העובר בתחומי הקיבוץ ניר דוד, שהפך לסמל ולאחר מאבק. חברי הקיבוץ סגרו את שערי הקיבוץ ומנעו מהציבור להיכנס אל הנחל המצוי בתחומי הקיבוץ. המבקשים לטבול בנחל טענו כי מדובר במשאב טבע, ולכן מגיעה לכלל הציבור גישה אליו. המאבק כלל חיכוך אלים, שהגיע לכדי סכסוך משפטי שהסתיים בפשרה.¹ מקומו המיוחד של האסי לא נעלם גם מן השיח שעלה ברשתות בעקבות הטבח. מכלל מאות הציוצים ברשת הטוויטר ששיבחו קיבוצים רבים אשר פתחו את שעריהם וקיבלו אליהם פליטים, בחר החשבון הרשמי של התנועה הקיבוצית לשתף רק פוסט אחד: את הציוצ העוסק בקיבוץ ניר דוד.² זאת ועוד, סטטוס תודה דומה, המפרגן לקיבוץ ניר דוד, ונכתב בידי המפונים מגברעם ומיד מרדכי, עלה גם בדף הפייסבוק הפופולרי סטטוסים מצייצים:³

מילה לקיבוצניקים מקסימים שהושמצו במשך שנתיים בקרב על האסי ניר דודים מהממים שכמותכם. פתחתם את ביתכם את הקיבוץ המדהים שלכם בפנינו – פליטי העוטף, ביד רחבה, בלב פתוח, בצניעות באהבה גדולה... הטבע המרהיב שסביבנו והאהבה שלכם מרחיבים לנו את הלב וכל יום עוד קצת...

<https://www.maariv.co.il/news/israel/Article-1002818> 1

<https://x.com/attilus/status/1711734923718021209?s=20> 2

https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=901950507967279&id=100044570133583&mibextid=Zmo65R 3

העובדה שהפוסט הזה, שכולו דברי שבח לקיבוץ, זכה ל-4,000 לייקים ול-1,400 שיתופים, יכולה לרמז על מגמת שינוי בדעת הקהל הציבורית כלפי הקיבוצים וההתיישבות בכלל. אולם לפוסט היו גם לא מעט תגובות ביקורתיות, ואלה כבר חשפו נדבך נוסף:

ולמה שלא יפתחו? כל עם ישראל פתח את ביתו, הם קיבוץ שונה? אהה כן הם שונים, הם ניכסו לעצמם שטח ציבורי.

ומנגד:

האסי היה ביצה, החלוצים של הקיבוץ יִבְשׁוּ אותו, השקיעו, מנעו הצפות, והרי לכם פינת חמד מהממת... אנשים טובים שפיתחו את הארץ...

כלומר, בסטטוס ובתגובות, בין השורות ובתוכן, השיח אודות ההתיישבות הוא שיח על קרקע, בעוד השיח התגובתי של ההתיישבות הוא שיח על הון סימבולי של מורשת וזהות.

ממצא נוסף שיכול להעיד על שינוי מגמה כלפי ההתיישבות הוא הפופולריות הרבה שלה זוכה ההתנדבות לחקלאות בהתיישבות העובדת. לשינוי מגמה זה ביחס להתיישבות ניתן למצוא גם ביטוי בשינוי השיח הציבורי. דוגמה בולטת לכך עולה ממאמר שהתפרסם באתר "העוקץ", מאת רון כחילי, איש תרבות המזוהה עם השיח הביקורתי על ההתיישבות. במאמר מציג כחילי את גישתו כלפי ההתיישבות לפני הטבח:

הקיבוצים... אותה קבוצת מיעוט שפעם נהנתה מדימוי מיתי... ומזכויות יתר אקספוננציאליות. קראתי להם פריבילגים... וכמובן, על מדיניות חלוקת הקרקעות והמיסים מהקרקעות...

ואת שינוי הגישה לאחריו:

הקיבוצניק כבר לא היה רק "קיבוצניק"... אלא חזר להיות נפיל, ג'אינט, ענק. כל ההיסטוריה שלו נפרשה לפניי

ביטוי מובהק נוסף לכאורה לשינוי השיח הציבורי אפשר למצוא בנאום שנשאה חברת הכנסת מרב כהן. בנאומה, שבו ביקשה כהן לקעקע את נרטיב הפריבילגים, היא התייחסה לנושאים רבים – חקלאות, תעשייה, ביטחון, הקרבה, נופלים, טבח העוטף כמובן, ועוד.

אולם ההתייחסות לקרקע בנאום זה הייתה מוגבלת, ועיקרה סוגיית המקרו – מיקומם של הקיבוצים בפריפריה ותפקידם בגבולות. הנאום התעלם לחלוטין מסוגיית הזכויות בקרקע. אלא שהתגובות לנאום זה מלמדות שהשיח הקרקעי עדיין כאן. כך לדוגמה נראה אחד מעשרות הפוסטים בטוויטר, שביקרו את הנאום:

מירב כהן מצפה שתפרסמי טבלת פירוט דם ודונם שנדע מהומדד הד"ד:

- 4 ליטר דם קיבוצי – דונם בחינם + בן ממשיך
- 4 ליטר דם שדרותי – דירת עמיגור בשכירות
- 4 ליטר דם מושבינקי – נחלה שלישית
- 4 ליטר דם אופקימי – דירה בדמי מפתח בלי מיגון
- 4 ליטר דם אשקלוני – דיור ציבורי / שכירות שניהם בלי מיגון

כלומר, פוסט זה מבקר את נאומה של כהן, ומדגיש כי לא ניתן לעסוק בהתיישובות מבלי לדבר על סוגיית הקרקע. גם באירוע זה נשמרו כללי הנרטיב הדואלי, אף שסדר הדברים הופר: השיח הפרו-התיישובותי עסק בהון סימבולי ובזכויות מורשת, ואילו השיח הלעומתי להתיישובות – בזכויות הקרקע.

לאמור, למרות התחושה שהשיח הרווח בעקבות אירועי העוטף הפך לכאורה לשיח חיובי כלפי ההתיישובות, המתבטא גם בהתנדבות ובתרומה, חלק מהקולות ממשיכים לבטא ביקורות על אותו הציר. ביטוי נוסף לספק שימור נרטיב זה ספק החלפתו ניתן למצוא בטור דעה שפורסם במגזין **דה מרקר**, שכותרתו "זה הזמן להעביר אדמות ובתים לבעלות הקיבוצים והמושבים שנפגעו בנגב המערבי"⁴. מבחינה נרטיבית טקסט זה הוא דר-משמעי, וכך גם התגובות אליו. מחד גיסא, מדובר למראית עין בטקסט "פרו-התיישובותי", מאחר שהוא מציע כאמור לתת להתיישובות זכויות בקרקע, ומכאן גם מזמין תגובות ביקורתיות, דוגמת:

לא מספיק הם אכלו לעם היהודי כל השנים גם לקבל קרקע בחינם. גם שדרות רוצים דירות חינם גם אופקים נתיבות רוצים.

<https://www.themarker.com/blogs/2023-11-06/ty-article/.premium/0000018b-a468-d831-a3ef-ace897fb0000> 4

מנגד, מתווה שיקום העוטף הזה עוסק בסוגיה אחת בלבד, קרקע. משמע, הטקסט עושה רדוקציה לתושבי המושבים והקיבוצים, ומציג אותם כמי שגם אחרי טבח בעוטף, פריבילגיות קרקעיות הן כל עניינם. תפיסה זו ניתן באה לביטוי בתגובה הבאה:

... אנשים ששכלו את ילדיהם / נכדיהם / הוריהם... מגיע להם להיות בעלי האדמה ספוגה בדם של הנרצחים? איפה הביטחון??

בין שנקבל את הפרשנות שבתגובה הראשונה, ובין שאת זו שבשנייה, אי אפשר להתעלם מכך שהכתבה מבטאת רדוקציה של השיח על ההתיישבות דרך סוגיה אחת: הקרקע. כלומר, השיח לא בהכרח השתנה.

מסה זו התחילה באמירתו העצובה של חיים ילין, המציע לכאורה את הקרקע בנדיבות למדינה. אמירה שלאור הפרשנות שהצגתי במאמר זה ניתן לפרשה ככתב כניעה עצוב או כאמירה אבסורדית המפנה אצבע מאשימה כלפי המדינה. אבקש לסיים את המאמר באמירה שונה. קשה יהיה לראות בה אופטימית, אך הבשורות הטובות הן שמהאמירה נעדר מוטיב הכניעה או האבסורד, וקיים מוטיב מחודש של תקומה. אחת הסיסמאות שאימצה התנועה הקיבוצית בעקבות הטבח היא שורה שנלקחה משיר הרעות:

כלומר, התנועה הקיבוצית לא רק שאינה מוותרת בעקבות הטבח על הקשר שלה לאדמה, כפי שיכול היה להבין מי שלא קלט את רוח האבסורד בדבריו של חיים ילין, אלא היא רואה בטבח אירוע שמקדש את הקשר בין ההתיישבות לקרקע, מעין חידוש נדרים שנעשה בכורח הנסיבות.

אחרית דבר

מסה קצרה זאת מבקשת להציג את נרטיב הקרקע כמוקד של שיח אודות ההתיישבות לפני הטבח בעוטף ובעקבותיו. התזה המרכזית במסה זאת היא כי השיח הנרטיבי בנושא הקרקע הוא שיח דואלי: הביקורת המופנית כלפי ההתיישבות עוסקת בסוגיית הקרקע, ומנגד – ההתיישבות רואה בנרטיב זה נרטיב לעומתי ופוגעני, המבקש לבטל לא רק את זכויותיה הקרקעיות, אלא גם את זכויות מורשתה וזהותה. לפיכך מבקשת ההתיישבות לטעון את השיח הזה בתוכן העוסק בהון סימבולי, כדי לאשש את זכויותיה, את זהותה ואת מורשתה. מקומו של נרטיב זה בלט בשיח ההתיישבותי קודם לאירועי העוטף, ונעשה בו שימוש גם בשדות חברתיים שאינם קשורים לזכויות בקרקע, דוגמת שיח החינוך ההתיישבותי. גם אחרי הטבח בעוטף, כפי שביקשתי להציג במסה זאת, חרף הביטויים לשינוי בהלך הרוח הציבורי כלפי ההתיישבות, מקומו של השיח סביב סוגיית הקרקע של ההתיישבות נותר מרכזי.

רשימת המקורות

חננאל, רות ורחל אלתרמן (2015). **נטורי קרקע: האידיאולוגיות והשיקולים מאחורי המדיניות הקרקעית בישראל**. הקיבוץ המאוחד.

שניידר, אבי (2023). **במקום מושבו – סולידריות במושב העובדים המתחדש**. רמת אפעל: יד טבנקין.

שניידר, אבי ולירון שני (עתיד להתפרסם). מקומו של רעיון המושב בחברת העובדים בבואת תנועת הנוער. בתוך: מיכאל סופר, ולביאה אפלבוים (עתיד להתפרסם). **100 שנות מושב**. רמת אפעל: יד טבנקין.

שניידר, אבי, לירון שני, ונעמה זהר (2022). קרקע כזהות זהות כקרקע. הוצג בכנס השני למחקרי עירוניות בישראל. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

Abutbul Selinger, Guy, Avi Shnider, & Yariv Taran (2023). Creation of a Rural Collective Identity Using International Virtual Community. In Marin A. Marinov (ed.), *Virtual Teams Across National Borders* (pp. 130-149). New-York: Routledge.

ד"ר אבי שניידר, דיקן הסטודנטים של המכללה למינהל, מרצה בכיר בבית הספר למדעי ההתנהגות במכללה למינהל.

דוא"ל: ShnaiderA@colman.ac.il